

Gabriel ANDREESCU

Interzicerea negării crimelor comuniste pe plan european: de la ideologie la drepturi fundamentale

I. Inițiativa celor șase țări

În luna decembrie 2010, miniștrii de Externe ai Bulgariei, Letoniei, Lituaniei, Republicii Cehe, României și Ungariei s-au adresat lui Viviane Reding, Comisara de justiție europeană, cerând promovarea unei directive care să prevadă pedepsirea „scuzării publice, a negării și trivializării grave a crimelor totalitariste”. Sensul acestei inițiative a fost exprimat de șeful diplomației lituaniene, Audronius Azubalis, autorul „moral” al scrisorii: „toată lumea cunoaște crimele nazismului, dar numai o parte a Europei este conștientă de crimele comunismului”. Ministrul ceh de Externe, Karel Schwarzenberg, a atras la rândul lui atenția asupra chestiunii de principiu, de a aplica aceleași criterii sistemelor totalitare¹. Or, pedepsirea negaționismului față de crimele regimului nazist se regăsește în legislația mai multor țări ale UE, ceea ce nu e cazul în privința crimelor comuniste. Ministrul ceh cerea ca asimetria să fi tratată, și „vindecată” la nivelul întregii Uniuni Europene.

Este totuși de observat diferența dintre cele șase foste țări comuniste. Letonia, Lituania, Polonia, Ungaria și Republica Cehă condamnă negaționismul celor două regimuri, sunt deci coerente în opțiunea lor. Bulgaria nu a introdus în Codul ei penal delictul de negaționism, dând astfel superioritate libertății de exprimare. Nu ar fi trebuit oare să hotărască asupra raporturilor dintre principii la nivel intern, înainte de promova ideea la nivel european? Cel mai greu de explicat este poziția României. Căci România a decis sancționarea negaționismului față Holocaust prin O.U.G. nr. 31/2002, dar nu și față de crimele comuniste. Cum poți atrage atenția asupra „lipsei de principialitate” a asimetriei invocate la nivel internațional când acesta-i chiar modelul pe care îl susții acasă?

Ideea că, deși pedepsirea negaționismului este cerută în raport cu regimurile totalitariste „în general”, tema de fond este a diluării istorice a crimelor comuniste se regăsește și în mai multe comentarii la adresa inițiativei celor șase miniștri de Externe. Amintim declarația istoricului Marius Oprea, dată la Deutsche Welle, cu următorul conținut: „Trăim alături de criminali, ceea ce este inacceptabil, și sunt criminali care au ucis și au torturat în numele unei ideologii. Ce-i diferențiază față de naziști? Nimic”².

¹ „România și alte state membre UE: Vrem condamnarea crimelor comunismului, ca și în cazul Holocaustului”, Monitorul, 20 decembrie 2010.

² Ibidem.

II. Tema pedepsirii actelor de negare a crimelor naziste în Uniunea Europeană. Decizia-cadru 2008/913/JAI a Consiliului UE din 28 noiembrie 2008

Una dintre problemele de fond ridicată de inițiativa celor șase state comuniste este a competenței Uniunii Europene în determinarea legii penale din țările ce aparțin UE. La nivel general, răspunsul este negativ, dar există și domenii în care Uniunea are un cuvânt de spus, cum este cazul politicilor în domeniul discriminării. Articolul 13 al Tratatului de la Amsterdam, care a autorizat Consiliul UE să ia măsurile necesare pentru a combate discriminarea, a pregătit extinderea sferei de acoperire a dreptului comunitar în această direcție³, operație desăvârșită de Tratatul privind Uniunea Europeană. Un pas clar înspre „intervenționismul penal” al Uniunii Europene l-a făcut Decizia-cadru 2008/913/JAI a Consiliului UE, din 28 noiembrie 2008, privind combaterea anumitor forme și expresii ale rasismului și xenofobiei prin intermediul dreptului penal. Întrucât Tratatul privind Uniunea Europeană⁴ stabilește că rasismul și xenofobia sunt încălcări directe ale principiilor libertății, democrației, ale respectării drepturilor omului și libertăților fundamentale și ale statului de drept, principiile pe care se întemeiază Uniunea Europeană și care sunt comune statelor membre, ar rezulta că „este necesară o apropiere sporită a legislațiilor penale din statele membre pentru a se asigura punerea în aplicare eficace a unor dispoziții legale clare și cuprinzătoare în vederea combaterii rasismului și xenofobiei (pct. 4)”.

Decizia-cadru stabilește necesitatea unei abordări comune în materie de drept penal în Uniunea Europeană cu privire la rasism și xenofobie pentru a se garanta că aceleași fapte constituie o infracțiune în toate statele membre și a se prevedea sancțiuni efective, proporționale și cu efect de descurajare pentru persoanele fizice sau juridice care au comis sau sunt răspunzătoare pentru astfel de infracțiuni⁵. Iată în continuare raționamentul Deciziei-cadru de la pct. 13 al Preambulului: „Deoarece obiectivul prezentei decizii-cadru, și anume de a asigura că în toate statele membre infracțiunile de natură rasistă și xenofobă se pedepsesc prin cel puțin un nivel minim de sancțiuni penale efective, proporționale și disuasive nu poate fi îndeplinit într-o măsură suficientă de statele membre la nivel individual, deoarece normele trebuie să fie comune și compatibile și, întrucât acest obiectiv poate, prin urmare, să fie realizat mai bine la nivelul Uniunii Europene, Uniunea poate adopta măsuri în conformitate cu principiul subsidiarității menționat la art. 2 din Tratatul privind Uniunea Europeană și prevăzut de art. 5 din Tratatul de instituire a Comunității Europene. În conformitate cu principiul proporționalității, astfel cum este prevăzut de acest ultim articol, prezenta decizie-cadru nu depășește ceea ce este necesar pentru atingerea obiectivului menționat”.

Având în vedere diferențele dintre tradițiile culturale și juridice ale statelor membre, rezultă că în prezent nu este posibilă o armonizare deplină a legislației, iar, pe de altă parte, că Decizia-cadru este chemată să respecte drepturile fundamentale⁶. Totuși, art. 1 al Deciziei-

³ R. Etinski, O analiză retrospectivă și prospectivă a drepturilor omului în Uniunea Europeană, în Noua Revistă de Drepturile Omului nr. 3/2008.

⁴ În special art. 29, art. 31 și art. 34 alin. (2) lit. b).

⁵ Pct. 5 al Preambulului Deciziei-cadru 2008/913/JAI a Consiliului UE din 28 noiembrie 2008.

⁶ De asemenea, „(...) este în acord cu principiile recunoscute de art. 6 din Tratatul privind Uniunea Europeană și de Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, în principal art. 10 și 11 ale acesteia și reflectate în Carta drepturilor fundamentale a Uniunii Europene, în special în capitolele II și VI ale acesteia” (pct. 14).

cadru cu titlul „Infrațiuni de natură rasistă și xenofobă” stabilește pedepsirea unor forme de negaționism. Fiecare stat membru urmează să ia măsurile necesare pentru a se asigura că sunt pedepsibile, conform art. 1 alin. (1) lit. c) „apologia publică, negarea în mod public sau minimizarea vădită în mod public a gravității crimelor de genocid, a crimelor contra umanității și a crimelor de război, astfel cum sunt definite la art. 6, 7 și 8 din Statutul Curții Penale Internaționale săvârșite împotriva unui grup de persoane sau a unui membru al unui astfel de grup definit pe criterii de rasă, culoare, religie, descendență sau origine etnică sau națională, atunci când comportamentul respectiv este de natură să incite la violență sau ură împotriva unui astfel de grup sau membru al unui astfel de grup”. De asemenea, conform art. 1 alin. (1) lit. d) se sancționează „apologia publică, negarea în mod public sau minimizarea vădită în mod public a gravității crimelor definite la art. 6 al Cartei Tribunalului Militar Internațional anexate la Acordul de la Londra din 8 august 1945, săvârșite împotriva unui grup de persoane sau a unui membru al unui astfel de grup definit pe criterii de rasă, culoare, religie, descendență sau origine națională sau etnică, atunci când comportamentul respectiv este de natură să incite la violență sau ură împotriva unui astfel de grup sau membru al unui astfel de grup”.

Articolul 3 alin. (2) al Deciziei-cadru are următorul conținut: „Fiecare stat membru ia măsurile necesare pentru a se asigura că faptele menționate la art. 1 sunt pedepsibile cu sancțiuni penale, maximul pedepsei fiind cel puțin închisoarea de la unu până la trei ani”. Totuși, orice stat membru poate, la adoptarea de către Consiliu a prezentei decizii-cadru sau ulterior, să facă o declarație potrivit căreia acțiunea de negare sau minimizare vădită a gravității infrațiunilor menționate la alin. (1) lit. c) și/sau d) se pedepsește doar în cazul în care infrațiunile menționate la alineatele respective au fost stabilite printr-o hotărâre definitivă dată de o instanță națională a statului membru respectiv și/sau de o instanță internațională sau doar printr-o hotărâre definitivă dată de o instanță internațională [art. 6 alin. (4)]. Decizia-cadru invocă preocuparea pentru situația libertății de exprimare și de asociere, și chiar, un stat membru poate decide să nu aplice normele referitoare la competență prevăzute la alin. (1) lit. b)⁷ și c) sau să le aplice doar în anumite cazuri sau circumstanțe⁸.

În concluzie, în timp ce art. 1 al Deciziei-cadru stabilește pedepsirea penală a negării crimelor naziste, iar art. 3 al acesteia merge până la precizia de a indica și că maximul pedepsei este cel puțin închisoarea de la unu până la trei ani, totuși statele membre ale Uniunii Europene pot evita pedepsirea negaționismului prin referințe încrucișate la câteva articole ale actului analizat, în special, ale art. 6.

În plus, Decizia-cadru ridică și probleme de principiu în încercarea ei de a impune o asemenea regulă. Căci orice țară poate ridica garanțiile libertății de exprimare și dreptului de asociere peste standardele Convenției europene ale drepturilor omului – cum este în cazul României prevederea constituțională conform căreia nicio publicație nu poate fi suprimată [art. 30 alin. (4)]. De aceea, Declarația-cadru apare mai curând ca o formă de presiune politico-juridică asupra statelor care fac parte din Uniune pentru adoptarea unor măsuri de sancționare a negării crimelor naziste.

⁷ Art. 1 alin. (1) lit. b) privește „săvârșirea unui act menționat la lit. a) prin difuzarea publică sau distribuirea de înscrisuri, imagini sau alte materiale”, unde art. 1 alin. (1) lit. a) se referă la „instigarea publică la violență sau la ură împotriva unui grup de persoane sau a unui membru al unui astfel de grup definit pe criterii de rasă, culoare, religie, descendență sau origine națională sau etnică”.

⁸ Dar nu și alin. (1) lit. d).

Ca pentru a confirma subsolul său politic, preambulul mai prevede că decizia-cadru nu împiedică statele membre să adopte o legislație națională prin care pedepsirea negaționismului, așa cum este stabilită prin dispozițiile art. 1 alin. (1) lit. c) și d), să fie extinsă la alte grupuri de persoane definite, spre exemplu, în raport cu „statutul social sau convingerile politice”. Ca și cum statele ar fi avut nevoie de această prevedere a Deciziei-cadru ca să condamne negaționismul clasicidului și politicidului! Nu o aveau, de aceea observația din preambul nu face decât să sublinieze caracterul ideologizant al acestui instrument al Uniunii Europene⁹.

Dacă ideologia din spatele Deciziei-cadru este oarecum ascunsă, ea devine evidentă prin comentariile care au însoțit inițiativa și respingerea cererii celor șase foste țări comuniste adresate Comisiei Europene. Am amintit anterior o poziție românească, iar pentru perspectiva opusă vom cita doar cotidianul *Guardian*, care a publicat argumentul unui cunoscut vânător de naziști, Efraim Zuroff: „Oricare ar fi teribilele crime ale USSR, nu poți compara oamenii care au construit Auschwitz cu cei care l-au eliberat”¹⁰.

III. Luări de poziție europene de condamnare a crimelor comunismului

Comentariile ministrului de Externe lituanian la inițiativa celor șase state foste comuniste și unele voci publice care le-au însoțit arată că cererea pedepsirii actului de negare a crimelor de care sunt vinovate regimurile totalitare răspunde voinței de a citi ororile crimelor comuniste în toată tragedia lor, ceea ce în context istoric și de drept înseamnă echivalarea lor morală cu crimele naziste. Norma juridică nu ar face decât să codifice și să definitiveze principiul etic al echivalenței, ar reprezenta actul „cel mai înalt” al recunoașterii principiului. Apelul fostelor state comuniste din 2010 este de văzut și din perspectiva acțiunilor anterioare, de abordare practică, în prima fază, a moștenirii comuniste, de condamnare simbolică, la nivel internațional, a comunismului ca regim criminal, și apoi de așezare a „vinei comuniste” alături de „vina nazistă”.

Prima organizație interguvernamentală europeană care a luat în discuție moștenirea comunismului a fost Consiliul Europei. Mai multe documente reflectă perspectiva specifică a organizației, a necesității adecvării diferitelor politici publice în materie la respectarea drepturilor și libertăților fundamentale: Rezoluția Adunării Parlamentare a Consiliului Europei nr. 1096 (1996) privitoare la măsurile de desființare a moștenirii fostelor regimuri totalitare comuniste¹¹; Raportul Comisiei chestiunilor juridice și drepturilor omului a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 1996 asupra măsurilor de desființare a moștenirii fostelor regimuri totalitare comuniste; Principiile directoare ce trebuie respectate pentru ca legile de lustrare și măsurile analoage să fie conforme exigențelor unui stat de drept¹². Unii autori și-au

⁹ De reținut că, pe baza unor rapoarte, Consiliul european evaluează, până la 28 noiembrie 2013, măsura în care statele membre s-au conformat dispozițiilor deciziei-cadru [art. 10 alin. (2)].

¹⁰ L. Phillips, EU rejects eastern states' call to outlaw denial of crimes by communist regimes”, Tuesday 21 December 2010, *Guardian.co.uk* (<http://www.guardian.co.uk/world/2010/dec/21/european-commission-communist-crimes-nazism>).

¹¹ Resolution 1096 (1996) on measures to dismantle the heritage of former communist totalitarian systems.

¹² A se vedea analiză a documentelor în C.-L. Popescu, Poziția Adunării Parlamentare a Consiliului Europei față de legislațiile și practicile statelor din Europa Centrală și Orientală în materia decunizării, în Noua Revistă de Drepturile Omului nr. 2/2005, p. 5-36.

exprimat scepticismul cu privire la felul în care au fost interpretate legile lustrației în contextul instituțional specific al Consiliului Europei: „(...) complexitatea problemei nu a fost tratată corespunzător, iar unele dintre soluțiile propuse, deși se doresc a fi atât democratice și în acord cu drepturile omului, cât și eficiente, dau expresie unor contradicții ireconciliabile, rezultate din neînțelegerea corectă a naturii juridice a instituțiilor vizate sau dintr-o dorință de compromis politic”¹³.

Analiza privitoare la felul în care societățile postcomuniste se adaptează unei Europe a drepturilor și libertăților a fost continuată de o revizuire în sensul eticii și politicii memoriei. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat, la 26 ianuarie 2006, o nouă rezoluție referitoare la necesitatea condamnării crimelor totalitarismului de tip comunist¹⁴. Ea reprezintă totuși o formă mai slabă, negociată, a Raportului lui Göran Lindblad, din 16 decembrie 2005, care preconiza măsuri practice privind accesul la arhivele fostelor poliții politice, crearea de comitete independente de evaluare a crimelor, revizuirea cărților de istorie pentru elevi, stabilirea de monumente și muzee.

Dezbaterea din Consiliul Europei a creat premisele internaționale¹⁵ pentru proclamarea de către Parlamentul European la 28 septembrie 2008, a Zilei Europene a Memoriei Victimelor Stalinismului și Nazismului: data de 23 august, ziua când a fost semnat Pactul Ribbentrop-Molotov¹⁶. Parlamentul European a făcut un apel pentru promovarea de către țările membre ale UE a acestei Zile a victimelor printr-o nouă rezoluție, la 2 aprilie 2009¹⁷. Asociind cele două totalitarisme, reiterând în același timp unicitatea Holocaustului¹⁸, parlamentarii europeni au subliniat necesitatea unei viziuni comune a țărilor UE asupra nazismului și stalinismului. Referința finală a documentului sunt regimurile totalitare și autoritare, accentul fiind mutat pe politicile criminale ca atare: Parlamentul European „condamnă ferm și fără echivoc toate crimele împotriva umanității și masivele violări ale drepturilor omului comise de către regimurile totalitare și autoritare (pct. 7).

Un ultim pas în asumarea principiului echivalenței totalitarismelor a fost făcut prin adoptarea de către Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), la 3 iulie 2009, a unui document propus de Lituania și Slovenia care „reconfirmă unitatea [Adunării Parlamentare a OSCE] de a sta unită împotriva tuturor regimurilor totalitare, indiferent de baza lor ideologică” (pct. 11)¹⁹. Cea mai radicală idee al rezoluției OSCE a fost punerea explicită, pe același plan, a responsabilității Germaniei naziste și a Uniunii Sovietice în izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial²⁰. Adunarea Parlamentară a OSCE identifică Pactul Ribbentrop-Molotov drept adevăratul precursor al conflagrației.

¹³ Idem, p. 36.

¹⁴ Resolution 1481 of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe of 26 January 2006 on the need for international condemnation of the crimes of totalitarian Communist regimes.

¹⁵ Dezbaterea din Consiliul Europei i s-au adăugat inițiative precum Declarația de la Praga privind Conștiința Europeană și Comunismul, din 3 iunie 2008, a Senatului Parlamentului Republicii Cehe, ce a avut printre semnatori/ inițiatori pe Václav Havel, Joachim Gauck, Göran Lindblad, Vytautas Landsbergis.

¹⁶ Declaration of the European Parliament on the proclamation of 23 August as European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazism.

¹⁷ European Parliament resolution of 2 April 2009 on European conscience and totalitarianism.

¹⁸ „(...) whereas the uniqueness of the Holocaust must nevertheless be acknowledged” (pct. G).

¹⁹ Divided Europe Reunited: Promoting Human Rights and Civil Liberties in the OSCE Region in the 21st Century.

²⁰ Și documentul OSCE „recunoaște unicitatea Holocaustului” (pct. 4).

IV. Opoziția Federației Ruse și „antisemitizarea” cererilor de recunoaștere a echivalenței morale a totalitarismelor

Fiecare dintre pașii meniți să promoveze condamnarea comunismului la nivel internațional a fost întâmpinat de opoziția unor forțe politice. Rezoluția Adunării Parlamentare a Consiliului Europei de condamnare a totalitarismului de tip comunist a oferit prilejul unor critici vehemente ale partidelor comuniste și ale membrilor lor. În mod particular a atras atenția vehemența vocii lui Mikis Teodorakis, personalitate culturală, dar și vechi militant al Partidului Comunist din Grecia, din care cităm: „Consiliul Europei a decis să schimbe Istoria. Să o distorsioneze echivalând victimele cu agresorii, eroii cu criminalii, eliberatorii cu cuceritorii și comuniștii cu naziștii. (...) Nu am decât un cuvânt să adresez acestor «domni»: RUȘINE!”²¹

Rezoluția Adunării Parlamentare a OSCE a avut de înfruntat critica vehementă a Federației Ruse. Ministrul de Externe al Federației a calificat documentul ca o încercare de falsificare a istoriei cu motivații politice²². În perioada în care exprima astfel de opinii, Administrația Rusă se afla în plină campanie de reabilitare a epocii staliniste, inclusiv prin măsuri de reducere a accesului la arhive – cum ar fi închiderea celei mai ample resurse istorice online (*www.hrono.info*)²³.

Se ridică întrebarea ce anume motivează eforturile de a împiedica trecerea crimelor comunismului între crimele internaționale alături de crimele naziste? Evidente sunt interesele partidelor comuniste, sau ale actualei clase politice din Federația Rusă. O altă categorie importantă a împotrivirii la tratarea echivalentă a totalitarismelor nazist și comunist este calificarea demersurilor drept antisemite. Punerea etichetei de „antisemită” (o vom numi „antisemitizare”) asupra încercărilor de rediscutare a unicității Holocaustului și/sau a alăturării crimele comuniste de cele naziste a înlocuit dezbateră cu stigmatizarea. Lista luărilor poziție antisemitizatoare este lungă²⁴, dar ne vom opri asupra unui singur text cu „meritul” de sintetiza principalele sofisme ale așezării etichetei de antisemitism peste recente eforturi de condamnare internațională a crimelor comuniste: articolul publicat de Dovid Katz în *guardian.co.uk*, la 21 decembrie 2010²⁵.

Dovid Katz tratează acțiunea care a dus la rezoluția Adunării Parlamentare a OSCE din 3 iulie 2009 drept o conspirație a populațiilor baltice de revizuire și falsificare a istoriei. Scopul ar fi dispariția Holocaustului drept categorie și concept distincte, iar mijlocul folosit, institu-

²¹ Declarație dată la Atena, la 22 decembrie 2005 (<http://en.mikis-theodorakis.net/index.php/article/articleview/445/1/69/>).

²² Totuși, rezoluția a fost adoptată cu o importantă majoritate: 201 pentru, 8 împotriva și 4 abțineri („Resolution on Stalin riles Russia”, BBC News, 3 July 2009).

²³ L. Harding, British academics protest after Russia closes down history website, *Guardian.co.uk*, Monday 13 July 2009, 17.58 BST.

²⁴ Poziția aparține unei întregi comunități universitare, civice și politice care susține astăzi „modelul canonic” al tratării nazismului și comunismului. A se vedea și E. Zurroff, Take Lithuania to task, *The Jerusalem Post*, 19 December 2010 (Efraim Zurroff este directorul oficiului din Israel al Centrului „Simon Wiesenthal”). Unul dintre cei mai cunoscuți cercetători ai genocidului evreilor, profesorul Yehuda Bauer, a calificat punerea la egalitate a crimelor celor două totalitarisme „o încercare de marginalizare a Holocaustului” (<http://www.stormfront.org/forum/t676663/>).

²⁵ D. Katz, Why is the US silent on „double genocide”?, *Guardian.co.uk*, Tuesday 21 December 2010 (<http://www.guardian.co.uk/commentisfree/cifamerica/2010/dec/21/double-genocide-baltic-us-europe>).

irea noului model al „dublului genocid”.²⁶ Într-un puternic discurs metaforizant, Dovid Katz acuză „investigația procurorilor lituanieni împotriva unor supraviețuitori ai Holocaustului pentru crime de război necunoscute și nestabilite”²⁷ pavând drumul către „Eurolimbajul orwellian” al „evaluării egale a regimurilor totalitare”²⁸.

Alături de ultraționalism și dorința de a obține în perspectivă reparații din partea Rusiei, revizuirea Istoriei inițiată de baltici ar fi motivată, susține Dovid Katz, de antisemitism și rasism. Ideea dublului genocid și-ar avea rădăcinile în era Holocaustului, când comunismul era perceput ca o lovitură evreiască, iar rușii, inerent sursă a răului²⁹. Iată câteva dintre motivele care ar face necesară, din perspectiva autorului citat, lupta împotriva rezoluțiilor adoptate de cele trei organizații interguvernamentale ale Europei.

Mai întâi, pentru salvarea democrației. Evoluția unor țări din Europa de Est subminează NATO. Astfel, Ungaria și Lituania au adoptat în 2010 legi care trimit la închisoare pe oricine care nu e de acord cu teoria dublului genocid. Or, acest tip de intimidare la adresa libertății de exprimare afectează standardele democratice.

O a doua preocupare ar fi motivată, în opinia lui Dovid Katz, de încercarea de a exporta ideea dublului genocid în Occident: „(...) chiar statele mici care decid să investească avuția națională în „schimbarea istoriei” pot consuma bugete în această direcție, pot oferi grase beneficii și onoruri vesticilor naivi, pot sponsoriza cercetări partizane și promova în mod inteligent rezoluții în străinătate, acolo unde oamenii sunt ocupați cu multe alte lucruri...”³⁰ Concluzia lui Dovid Katz: „Calea care a început cu Declarația de la Praga până la Programul de la Stockholm este pavat cu prefabricate ale apologiei vechiului fascism în fața inexplicabilei și neobișnuitei tăceri a Washington-ului”³¹.

Sușinerile lui Dovid Katz sunt false empiric și inadecvate sub raportul interpretării. Tratarea comunismului în maniera în care a fost tratat nazismul este o cerință răspândită în toate fostele țări comuniste și mai veche decât ultimii 20 de ani. Nu există nicio probă că ne-am afla în fața unei „conspirații” a balticilor. În condițiile în care dreptul internațional recunoaște „dreptul de a nu fi supus genocidului” doar grupurilor de identitate națională, etnică, rasială și religioasă, întrucât URSS a respins în 1948 includerea în Convenția privind prevenirea și pedepsirea crimei de genocid a criteriului politic ori de clasă, utilizarea formulei „dublu genocid” nu înseamnă decât cererea de a se recunoaște gravitatea echivalentă a politicidului. Prin ce această sintagmă cu sens normativ, eventual stângace conceptual, ar falsifica istoria? Ea nu cere și nici nu poate face să dispară Holocaustul ca o categorie distinctă a genocidului împotriva evreilor.

Incorect este și enunțul care pune în spatele Ungariei și Lituaniei legi penale care ar criminaliza îndoiala asupra teoriei dublului genocid. Legile respective nu condamnă opiniile asupra vreunei teme abstracte, ci exclusiv actele concrete de negaționism fiecare în parte.

²⁶ „Aceasta ar fi în mod specific atractiv pentru baltici, unde [în Țările Baltice] procentajul de cetățeni evrei uciși a fost cel mai mare din perioada Holocaustului european (în jur de 95%)”. În plus, noțiunea „dublului genocid” reprezintă un instrument împotriva Rusiei de azi și de mâine - Ibidem.

²⁷ Dovid Katz se referă la cazurile Fania Yocheles Brantsovsky și Dr. Rachel Margolis, pe care le explică în articolul său.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Dovid Katz susține chiar că muzeele și cărțile de istorie din Europa de Est glorifică colaboratorii locali ai Holocaustului.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem.

V. Jurisprudența CEDO relevantă pentru tema echivalenței morale dintre nazism și comunism

Genul de argumente inventariate mai sus, menite să conteste echivalența morală dintre nazism și comunism în sensul unei etici și politici a memoriei, se situează pe o poziție ideologică care lasă puțin loc conceptualizărilor și faptelor reale. Avem nevoie de un context interpretativ mai riguros, iar acesta va fi jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului. Prin modul în care se pronunță în interpretarea drepturilor și libertăților garantate de Convenția europeană a drepturilor omului în chestiuni care intersectează problematica nazismului și comunismului, CEDO întemeiază o doctrină proprie în materie. Nu este aici spațiul unei treceri în revistă complete a jurisprudenței Curții în chestiune, dar vom indica și exemplifica cinci teme principale: utilizarea simbolurilor naziste și comuniste; negaționismul; înființarea de partide care reclamă moștenirea nazistă și comunistă; lustrația motivată de colaborarea cu regimurile comuniste; natura crimelor naziste și comuniste.

1. Cazul simbolurilor

Folosirea însemnelor naziste nu se bucură de protecția Convenției europene a drepturilor omului, în particular a libertății de exprimare garantată de art. 10 al Convenției europene. Acestea sunt considerate componente ale limbajului urii și antisemitismului, ceea ce face ca petițiile adresate CEDO pentru a le apăra să nu treacă, în general, nici pragul admisibilității³².

Nu același este cazul însemnelor asociate comunismului. Cauza *Vajnai c. Ungaria*³³ va juca probabil și rolul de precedent pentru jurisprudența CEDO viitoare. Domnul Vajnai, vicepreședinte al Partidului Muncitorilor la momentul evenimentelor, a luat cuvântul în cadrul unei demonstrații organizate în centrul Budapestei, la 21 februarie 2003, purtând pe haină o stea roșie cu cinci colțuri³⁴. O patrulă a poliției care se afla la fața locului i-a cerut dlui Vajnai să-și îndepărteze steaua roșie de pe haină, motivând articolul de Cod penal care interzice propaganda simbolurilor totalitare – inclusiv comuniste. Ulterior, s-au inițiat proceduri penale, în urma cărora dl Vajnai a fost condamnat pentru fapta de a fi utilizat un simbol totalitar.

Ajuns petent în fața Curții Europene a Drepturilor Omului, dl Vajnai a obținut condamnarea Ungariei pentru faptul de a-i fi fost încălcată libertatea de exprimare. Următoarele argumente ale judecătorilor europeni sunt de maxim interes pentru doctrina tratării normative a simbolurilor comuniste.

Referindu-se la interdicția stelei roșii și ideologia ofensivă, totalitară, Curtea a subliniat că răspândirea potențială a acestei ideologii, deși ar fi odioasă, nu poate constitui unica rațiune pentru a o limita printr-o sancțiune penală. Următorul argument: „Un simbol care poate avea mai multe semnificații în contextul stării de fapt a cauzei, expus de către liderul unui partid politic înregistrat căruia nu i se cunosc ambiții totalitare, nu poate fi echivalat cu propaganda periculoasă. Cu toate acestea, secțiunea 239/B din Codul penal al Ungariei nu pretinde dovada faptului că etalarea simbolului echivalează cu propaganda totalitară. În schimb, simpla

³² A se vedea în acest sens *I. Haller*, Analiza jurisprudenței CEDO privind limbajul urii, în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 3/2008, p. 107-120.

³³ Hotărârea din 8 iulie 2008.

³⁴ *D. Olar, Vajnai c. Ungaria și Guja c. Moldova*, în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 3/2008, p. 123-147.

expunere este considerată a fi, indiscutabil, propagandă totalitară, cu excepția cazurilor în care etalarea simbolului servește unor scopuri științifice, artistice, informative sau educaționale. În opinia Curții, caracterul nediscriminatoriu al interdicției impune concluzia că aceasta este inacceptabil de largă. Curtea nu a neglijat faptul că teroarea sistematică folosită pentru a consolida regimul comunist al câtorva țări, printre care și Ungaria, a creat o cicatrice adâncă în mintea și în sufletul Europei. De aceea, etalarea unui simbol odios din perioada acelor regimuri poate tulbura victimele trecutului și rudele lor, cărora asemenea gesturi le-ar putea părea, în mod îndreptățit, lipsite de respect. Cu toate acestea, astfel de sentimente, deși sunt de înțeles, nu pot, prin ele însele, să fixeze limitele libertății de exprimare³⁵.

Despre limitele libertății de exprimare vorbește un alt raționament al Curții: „(...) decizia petentului de a purta în public o stea roșie trebuie să fie privită ca fiind modul său de a-și exprima opiniile politice. Etalarea unor simboluri vestimentare se încadrează în limitele de aplicare ale art. 10. (...) În al doilea rând s-au scurs aproape două decenii de când Ungaria a trecut la pluralism, iar statul s-a dovedit a fi o democrație stabilă: a devenit membru al Uniunii Europene, după ce mai întâi s-a integrat în sistemul de valori al Consiliului Europei și al Convenției. În plus, nimic nu sugerează că ar exista un pericol real și prezent ca vreo mișcare sau vreun partid politic să restaureze dictatura comunistă. Guvernul nu a demonstrat existența unei asemenea amenințări înainte de a institui interdicția menționată³⁶.

Explicațiile anterioare ar putea susține la fel de bine purtarea însemnelor naziste în orice democrație europeană. De aceea, ele trebuie conectate la un ultimă perspectivă asupra faptelor, vizând specificitatea simbolurilor comuniste: „Este adevărat că violările masive ale drepturilor omului, comise în timpul comunismului, au discreditat valoarea simbolică a stelei roșii. Cu toate acestea, ea nu poate fi înțeleasă ca reprezentând exclusiv regimul totalitar comunist, așa cum a pretins implicit Guvernul. Steaua roșie încă mai simbolizează, de asemenea, mișcarea muncitorească internațională, care luptă pentru o societate mai dreaptă, precum și anumite partide politice legale, care sunt active în diferite state membre.

În plus, Guvernul nu a demonstrat că expunerea vestimentară a stelei roșii înseamnă exclusiv identificarea cu ideile totalitare, mai ales că petentul a recurs la acest gest cu ocazia unei demonstrații pașnice organizate în mod legal, la care a participat în calitate de vicepreședinte ale unui partid politic înregistrat, de aripă stângă și nu i se cunoștea vreo intenție de a participa la viața politică a Ungariei în detrimentul statului de drept. Curtea a subliniat că doar examinarea atentă a contextului în care sunt exprimate cuvintele ofensatoare permite o distincție coerentă între limbajul șocant și ofensiv, protejat de art. 10, și limbajul care nu beneficiază de dreptul la toleranță într-o societate democratică³⁷.

În logica specifică judecătorilor europeni, aceștia au căutat și identificat nuanțări în favoarea exercitării drepturilor (în cauza *Vajnai c. Ungaria*, a libertății de exprimare). Aceasta, întrucât exercițiul dreptului este prim, iar ingerința statului, doar excepția. Cauza *Vajnai c. Ungaria* are meritul de a sublinia un aspect al comparațiilor pe care le putem face între diferite regimuri totalitare. Chiar dacă asumăm echivalența morală a nazismului și comunismului, cele două sisteme rămân specifice. Echivalența responsabilității morale nu înseamnă nerecunoașterea particularităților, tot cum existența specificităților nu contestă prin ea însăși apartenența la o categorie comună în sensul unei etici și politici a memoriei.

³⁵ Idem, p. 130.

³⁶ Idem, p. 128-129.

³⁷ Idem, p. 129-130.

2. Negarea crimelor totalitare. Jurisprudența CEDO

Negaționismul crimelor naziste nu se bucură de garanțiile art. 10 al Convenției³⁸. Cât de fermă este această poziție a judecătorilor europeni o arată cele două condamnări, într-un fel extreme, ale domnului Witzsch, cetățean german³⁹. Aplicantul a făcut prima oară închisoare pentru a fi trimis scrisori unor politicieni în care nega Holocaustul. A doua oară, a fost condamnat întrucât adresase autorului care publicase un articol despre Holocaust un comentariu critic față de cele afirmate. Astfel, susținuse aplicantul, nu ar fi fost adusă nicio dovadă privind faptul că Hitler și Partidul Național Socialist al Muncitorilor din Germania ar fi dat ordinul de exterminare a evreilor.

Autorul în cauză s-a adresat poliției, refuzând în același timp să depună plângere penală. Ca urmare, poliția a arătat scrisoarea uneia dintre victimele internate în lagărele naziste, care a formulat plângerea penală în urma căreia dl. Witzsch a primit trei luni închisoare⁴⁰. Curtea de la Strasbourg nu i-a admis plângerea, ceea ce înseamnă că negaționismul nu se bucură de garanțiile art. 10 nici când declarațiile negaționiste sunt adresate individual.

Totuși, judecătorii europeni au stabilit nuanțe în privința a ceea ce intră în categoria negaționismului. Relevantă în acest sens este cauza *Léhideux și Isorni c. Franța* (1998). Cei doi cetățeni francezi fuseseră condamnați pentru apariția în *Le Monde* a unui grupaj publicitar care evalua drept pozitiv acțiuni ale lui Philippe Pétain, liderul guvernului de la Vichy. Materialul publicat reproșa francezilor că au memorie scurtă dacă nu-și amintesc faptele interpretate de Léhideux și Isorni drept favorabile lui Pétain, dar negative pentru personalitățile franceze care au supraviețuit politic perioadei.

Înșiruirea de date și evaluări a fost contestată de judecători, grupajul a fost considerat de justiția franceză drept „apologie a crimelor de război sau a crimelor ori delictelor de colaboraționism”, iar cei doi inițiatori au fost condamnați.

În analiza petiției depuse la CEDO de Léhideux et Isorni, Curtea a exprimat opinia că „nu îi revine ei sarcina să rezolve această chestiune [privind rolul lui Pétain], care ține de o dezbatere în curs între istorici asupra desfășurării și interpretării evenimentelor despre care este vorba. Din acest punct de vedere, ea iese din categoria faptelor istorice clar stabilite – precum Holocaustul – a cărui negare sau revizuire ar cădea sub prevederile art. 17 privind protejarea art. 10 [libertatea de expresie]”⁴¹.

Este de notat că în argumentarea sa, Curtea a criticat, oarecum surprinzător în raport cu tradiția legilor naționale, „gravitatea unei condamnări penale pentru apologia crimelor sau a delictului de colaborare, având în vedere existența și altor mijloace de intervenție (...), cum ar fi căile civile”. Franța a fost ca urmare pentru încălcarea art. 10 „printr-o măsură disproporționată și ne-necesară”.

³⁸ Câteva spețe: *Walemby c. Germania* (21128/92, decizie de inadmisibilitate, 11 ianuarie 1995), *Remer c. Germania* (25096/94, decizie de inadmisibilitate, 6 septembrie 1995), *Honsik c. Austria* (25062/94, decizie de inadmisibilitate, 18 octombrie 1995) *Rebhandl c. Austria* (24398/94, decizie de inadmisibilitate, 16 ianuarie 1996), *Garaudy c. Franța* (65831/01, Decizia Curții Europene a Drepturilor Omului, Secția a IV-a, 24 iunie 2003).

³⁹ *Witzsch c. Germania* (41448/98, decizie de inadmisibilitate, 20 aprilie 1999), *Witzsch c. Germania* (7485/03, decizie de inadmisibilitate, 13 decembrie 2005).

⁴⁰ A se vedea *I. Haller*, loc. cit., p. 115-116.

⁴¹ *G. Andreescu*, Necesitatea amendării Ordonanței de urgență nr. 31 privind organizațiile și simbolurile cu caracter fascist, rasist sau xenofob, în *Revista Română de Drepturile Omului* nr. 23/2002, p. 12.

După știința noastră, nu există până în acest moment niciun caz în care CEDO să fi ajuns la judecarea petiției unei persoane pedepsite pentru a fi negat crimele comuniste. Este de altfel de așteptat, întrucât majoritatea legilor în materie sunt relativ recente, nepermițând finalizarea procedurilor pentru ca o petiție să fi ajuns în fața Curții.⁴²

3. Înființarea de partide având titulatură nazistă și comunistă

Partidele politice participă la un exercițiu colectiv al manifestării libertății de exprimare și a dreptului de asociere, aflându-se sub garanțiile art. 10 și 11 ale Convenției europene a drepturilor omului, în condițiile în care au un rol central în menținerea pluralismului și democrației. Curtea Europeană a Drepturilor Omului protejează în mod particular exercitarea libertății de exprimare și asociere ca mijloace în beneficiul formațiunilor politice, totuși nu până la a le susține când devin instrumente împotriva democrației. Mai precis, actuala doctrină a CEDO permite unui partid să mobilizeze populația în favoarea schimbării ordinii existente, a constituției și legislației statului⁴³ dacă respectă următoarele condiții: a) mijloacele folosite în campania de luare a puterii să fie legale și democratice; b) scopul pentru care mobilizează alegătorii este compatibil cu principiile democrației⁴⁴.

Din această doctrină decurge analiza pe care judecătorii europeni o fac asupra petițiilor ce reclamă interzicerea partidelor totalitare. Partidele politice care utilizează violența sau incită la violență, care susțin crearea unor regimuri totalitare nu se bucură de garanțiile Convenției. Un caz relevant în acest sens este cel al formațiunii islamiste Refah Partisi, care a fost interzisă de Turcia și care, făcând plângere la CEDO, a obținut într-o primă etapă, condamnarea statului turc de Camera secundă.⁴⁵ Contestată în fața Marii Camere decizia inițială a fost răsturnată, iar măsura Turciei a fost considerată a răspunde „unei nevoi sociale imperioase”, având un caracter „proporțional în raport cu scopurile urmărite”.⁴⁶ Din motive până la un punct similare, nici plângerea Partidului Batasuna din Țara Bascilor nu a primit o hotărâre favorabilă din partea Curții.

În contextul primei hotărâri a CEDO în cauza *Refah Partisi et al c. Turcia* și a evenimentelor de la 11 septembrie 2001, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat la 18 noiembrie 2002 o rezoluție în care, reiterând devotamentul său pentru pluralismul asigurat prin activitatea liberă a partidelor politice, a stabilit că restrângerea libertății ori dizolvarea unui partid politic poate fi aplicată doar în cazul în care acesta „utilizează violența sau amenință pacea internă și ordinea constituțională” (11.ii) și constituie o măsură „doar de ultimă instanță și cu respectarea prevederilor constituționale și a procedurilor care garantează un proces echitabil (art. 11v)”⁴⁷.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a recunoscut încălcarea art. 11 al Convenției (privind dreptul la asociere) de către statele care nu au înregistrat ori au interzis partide politice ce se reclamau de la comunism, dar care nu exprimau scopuri totalitare și nu recurseseră la mijloace violente. Este cazul Partidului Comunist Unit din Turcia, a cărui interdicție a dus la condamnarea Turciei prin hotărârea din 30 ianuarie 1998, cazul formațiunii politice

⁴² Pedepsirea negării crimelor comuniste în Ungaria și Lituania a fost adoptată în 2010.

⁴³ A se vedea în acest sens hotărârea CEDO în cauza *Partidului Socialist din Turcia c. Turcia*.

⁴⁴ A se vedea studiul lui *F. Molenaar*, *The Development of European Standards on Political Parties and their Regulations*, Working Paper 4, 2010 (www.partylaw.leidenuniv.nl/uploads/wp0410.pdf).

⁴⁵ Hotărârea CEDO din 31 iulie 2001 în cauza *Refah Partisi et al c. Turcia*.

⁴⁶ Hotărârea Marii Camere din 13 februarie 2003 în cauza *Refah Partisi et al c. Turcia*.

⁴⁷ Resolution 1308 (2002) Restrictions on political parties in the Council of Europe member states.

Liberální Strana din Republica Cehă⁴⁸ și Partidul comuniștilor (nepecești) din România – hotărârea din 5 aprilie 2005.

Iată pasajul cu relevanță specifică din hotărârea CEDO privitoare la Partidul comuniștilor (nepecești) din România: „Conform Curții, una dintre principalele caracteristici ale democrației rezidă în posibilitatea pe care o oferă de a dezbate prin dialog și fără recurgere la violență problemele ridicate de diferite curente politice de opinie și aceasta chiar dacă deranjează sau îngrijorează. Într-adevăr, democrația se bazează pe libertatea de exprimare. În această privință, o formațiune politică ce respectă principiile fundamentale ale democrației (parag. 46 anterior) nu poate îngrijora pentru simplul fapt că a criticat ordinea constituțională și juridică a țării și că dorește să o dezbată public pe scena politică. Or, în speță, instanțele interne nu au arătat în niciun fel prin ce anume programul și statutul PCN erau contrare principiilor fundamentale ale democrației. În această privință, Curtea nu poate admite argumentul Guvernului, conform căruia România nu poate accepta ca apariția unui partid comunist să facă obiectul unei dezbateri democratice.

Așadar, o măsură atât de radicală ca respingerea cererii reclamanților de înregistrare a PCN ca partid politic, luată înainte chiar ca acesta să înceapă desfășurarea activităților, este disproporționată cu scopul propus și, în consecință, nu este necesară într-o societate democratică, motiv pentru care, Curtea a constatat că a fost încălcat art. 11 din Convenție⁴⁹.

4. Legitimitatea lustrației

După cel de-al Doilea Război Mondial, împotriva foștilor naziști au fost luate măsuri punitive, între care, în funcție de jurisdicția sub care se aflau, interzicerea de a practica profesia și dreptul de vot. În țările unde au căzut regimurile comuniste s-au făcut demersuri pentru „lustrație”. La rândul ei, lustrația în fostele țări comuniste a devenit parte a discuției mai largi din Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei (ACPE) asupra măsurilor de desființare a moștenirii comuniste. Actele ACPE cu caracter general, menite să elaboreze o poziție de principiu, datează din a doua jumătate a anilor '90: Rezoluția Adunării Parlamentare a Consiliului Europei 1096 (1996) privitoare la măsurile de desființare a moștenirii fostelor regimuri totalitare comuniste; Raportul Comisiei chestiunilor juridice și drepturilor omului a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei din 1996 asupra măsurilor de desființare a moștenirii fostelor regimuri totalitare comuniste⁵⁰; Principiile directe ce trebuie respectate pentru ca legile de lustrație și măsurile analoge să fie conforme exigențelor unui stat de drept⁵¹.

Problema lustrației administrative a foștilor lideri comuniști și a membrilor aparatului de represiune și-a găsit loc în jurisprudența CEDO prin cauza *Sidabras și Dziautas c. Lituania*⁵². Reclamanților, foști agenți KGB, destituiți din funcțiile publice, li s-a interzis nu doar să fie angajați publici până în 2009, ci și angajați ai companiilor private. Măsura a fost considerată disproporționată, aducând atingere dreptului la viață privată (art. 8 din Convenție).

⁴⁸ *Linkov c. Republica Cehă* (2006).

⁴⁹ (<http://iusiuventutis.blogspot.com/2008/09/cauza-partidul-comunitilor-nepeceriti-i.html>)

⁵⁰ În momentul în care a fost elaborat raportul, legi de decomunizare fuseseră adoptate în Albania, Bulgaria, Cehia și Germania.

⁵¹ A se vedea *C.-L. Popescu*, loc. cit., p. 5-37.

⁵² Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Secția a II-a - cameră, Hotărârea din 27 iulie 2004, cauza *Sidabras și Dziautas c. Lituania*, cererile nr. 55480/00 și 59330/00, definitivă.

Hotărârea CEDO pronunțată în cauza *Rainys și Gasparavicius c. Lituania*⁵³, când a fost de cercetată interzicerea exercitării profesiei de avocat și de consilier juridic a petenților pe motiv că au fost agenți KGB, stabilește că această formă de lustrație care intervine în sectorul privat este discriminatorie.

Cauza *Zdanoka c. Letonia* a privit interzicerea drepturilor electorale ale foștilor lideri politici comuniști⁵⁴. Petenta a fost membră a Partidului Comunist din Letonia (PCL), organizație a Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. După declararea independenței Letoniei, în ianuarie 1991, PCL a fost implicat într-o tentativă de lovitură de stat. Ca urmare, în luna august 1991 a fost suspendat, declarat neconstituțional în septembrie 1991, iar legile electorale au interzis candidaturile persoanelor active în PCL din luna ianuarie 1991. Doamna Zdanoka a fost decăzută din mandatul de ales local obținut în 1997 și i s-a refuzat candidatura la alegerile parlamentare din 1998 și 2002. S-a adresat CEDO, iar Camera secundă a găsit statul leton vinovat încălcarea art. 3 din Protocolul nr. 1 la Convenție. Printre argumente, Curtea a invocat și faptul că, „deși reclamanta a ocupat un post important în cadrul Partidului Comunist din Letonia și a participat la ședințele organelor de conducere, nu s-a adus nicio probă pentru a demonstra că ea a săvârșit acte concrete urmărind distrugerea Republicii Letone sau reinstaurarea vechiului regim”.

Hotărârea Camerei secunde a fost însă desființată prin admiterea de colegiul Marii Camere, care a răsturnat prima hotărâre. Iată argumentele relevante în contextual acestui studiu: „(12) În timp ce o asemenea măsură nu prea poate fi acceptabilă în cazul unui sistem politic, de exemplu, într-o țară care are un cadru general al instituțiilor stabilit în urmă cu multe decenii sau secole, poate însă să fie considerat acceptabil în Letonia, luând în considerare contextul politic și istoric care a condus la adoptarea ei și luând în considerare și amenințarea față de noua ordine democratică prezentată de resurgența ideilor care, dacă li s-a permite să câștige teren, ar putea să conducă la reinstaurarea vechiului regim.

(13) Astfel, Curtea acceptă în cazul de față că autoritățile naționale din Letonia, atât cele legislative, cât și cele judiciare, sunt în măsură să analizeze dificultățile care trebuie confruntate în vederea stabilirii și păstrării ordinii democratice. Rămâne la latitudinea acestor autorități să analizeze nevoile societății pentru a avea încredere în noile instituții democratice, inclusiv în Parlamentul național, și să răspundă la întrebarea dacă aceste măsuri restrictive sunt încă necesare în aceste scopuri, cu condiția ca CEDO să nu găsească nimic arbitrar sau disproporționat în aceste decizii. În această privință, Curtea ia în considerare și faptul că Parlamentul letonian a revizuit mod constant secțiunea 5 (6) a Actului din 1995, iar cea mai recentă revizuire a avut loc în 2004”⁵⁵.

Hotărârea CEDO în cauza *Zdanoka c. Letonia* instaurează o importantă marjă de apreciere a felului în care statele eliberate de regimurile comuniste tratează moștenirea recentă prin măsuri de decomunizare. Ea sugerează și că principala responsabilitate a deciziilor cade pe umerii statelor ca atare, și nu la nivel internațional.

⁵³ Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Secția a III-a - cameră, Hotărârea din 7 aprilie 2005, cauza *Rainys și Gasparavicius c. Lituania*, cererile nr. 70665/01 și 74345/01, definitivă.

⁵⁴ Curtea Europeană a Drepturilor Omului, Secția I - cameră, Hotărârea din 17 iunie 2004, cauza *Zdanoka c. Letonia*, cererea nr. 58278/00.

⁵⁵ Pct. 4, Observațiile și concluziile Curții.

5. Sancționări penale. Natura crimelor comuniste

În contextul acestui studiu, sintagma „natura crimelor comuniste” are legătură directă cu problematica pedepsirii crimelor din timpul regimurilor totalitare de tip comunist⁵⁶. În condițiile în care Convenția europeană interzice aplicarea extensivă, prin analogie ori retro-activă a legii penale, autorilor infracțiunilor calificate ca atare în raport cu principiile generale de drept împărtășite de națiunile civilizate („Principiile de la Nürnberg”), precum crimele internaționale de genul crimelor contra păcii, de război, împotriva umanității, de genocid, li se poate aplica sancțiunea penală, ca derogare de la principiul legalității, în conformitate cu art. 7 alin. (2) al Convenției.

Curtea Europeană a Drepturilor Omului a avut ocazia să se exprime asupra sancționării penale a liderilor politici și de stat și a angajaților instituțiilor de represiune ai regimului comunist în cauzele *Streletz, Kessler și Krenz c. Germania* și *K.-H.W. c. Germania*⁵⁷. Curtea nu a găsit că există o încălcare a art. 7 de către Germania. O sinteză a acestei problematici în cazul românesc a fost realizată de Raluca Groseșcu și Raluca Ursachi în volumul *Justiția penală de tranziție. De la Nürnberg la postcomunismul românesc*⁵⁸.

Cauza care reprezintă un reper în ce privește interpretarea crimelor comuniste este însă *Kononov c. Letonia*. Datorită semnificației sale excepționale și relevanței argumentelor în acest caz în care putem vorbi despre o adevărată confruntare între judecătorii europeni, o să dăm citate substanțiale din analiza CEDO. *Kononov c. Letonia* ar fi, cum nota un judecător european, prima cauză în care Curtea a fost sesizată pentru a se pronunța cu privire cu evenimente petrecute în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, în care persoana judecată nu a făcut parte din rândul naziștilor sau a aliaților și a colaboratorilor lor, ci din tabăra Puterilor Aliate, care luptau împotriva naziștilor.

În anul 1941, domnul Kononov, petentul în cauză, s-a alăturat armatei sovietice care ocupase Letonia în 1940 și se retrăgea în 1941 din fața armatei germane.

Potentul, care locuia la acea vreme lângă graniță, a urmat armata sovietică. El a fost recrutat ca soldat în Armata Roșie, a fost supus unui antrenament special pentru operațiuni de sabotaj, iar în luna iunie 1943 a fost parașutat pe teritoriul bielorus aflat atunci sub ocupație germană. În martie 1944, a căpătat comanda unui pluton cu sarcini de sabotare a instalațiilor militare și liniilor de comunicație germane.

La 27 mai 1944, plutonul de sub conducerea dlui Kononov a intrat în satul Mazie Bati să aplice represalii împotriva sătenilor bănuși a fi informat anterior trupele germane despre ascunderea unui grup de Partizani Roșii, uciși în confruntarea ce a urmat. Represaliile au fost pline de cruzime. La ordinele sale, au fost împușcați mai mulți bărbați, una dintre femei, aflată în luna a noua de sarcină, a fost prinsă de Partizani și împinsă în flăcări printr-o fereastră a casei, pe o alta au rănit-o și au lăsat-o în ferma pe care au incendiat-o, unde a ars de vie.

⁵⁶ Altfel spus, construiește o definiție operațională a acestei sintagme.

⁵⁷ CEDO, Marea Cameră, Hotărârile din 22 martie 2001, cauzele *Streletz, Kessler și Krenz c. Germania* și *K.-H.W. c. Germania*, cererile nr. 34044/96, 35532/97 și 44801/98 și nr. 37201/97, vizând art. 7 – „Nicio pedeapsă fără lege” din Convenția europeană a drepturilor omului. A se vedea *C.-L. Popescu*, Jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului în materia de comunizării statelor din Europa Centrală și de Est, în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 3-4/2005, p. 51.

⁵⁸ *R. Groseșcu, R. Ursachi*, *Justiția penală de tranziție. De la Nürnberg la postcomunismul românesc*, Ed. Polirom, Iași, 2009.

În august 1998, petentul a fost acuzat pentru crime de război, a fost arestat și condamnat printr-o decizie definitivă.

În judecarea petiției sale, la 24 iulie 2008, Camera secundă a găsit statul leton vinovat de încălcarea art. 7 alin. (1) indicând trei motivații cheie: petentul nu putea să prevadă în mod rezonabil, la 27 mai 1944, că acțiunile sale ating gravitatea unei crime de război, din perspectiva lui *jus in bello* în vigoare la acea vreme; în dreptul internațional nu a existat nicio bază juridică plauzibilă care să justifice condamnarea petentului pentru o astfel de infracțiune; chiar presupunând că petentul a comis una sau mai multe fapte incriminate de dreptul național, răspunderea pentru aceste infracțiuni s-a prescris cu mult timp în urmă.

În acest fel, CEDO elimina practic posibilitatea statelor părți de a condamna acțiuni criminale grave ale armatelor și forțelor comuniste din timpul celui de-al Doilea Război Mondial și după încheierea acestuia, cel puțin câteva decenii, oricum, în perioada stalinismului, având în vedere prescripția.

Deși pare o hotărâre prin excelență devotată „dreptului”, analiza judecătorilor europeni avea în spatele ei o ideologie implicită. Altfel, nu se explică de aceleași argumente nu au fost aplicate de Curte foștilor colaboratori naziști, precum în cauza *Papon c. Franța*, ci, din contră, s-a considerat că aceștia „nu au niciun drept să se plângă de faptul că erau judecați pentru crime de război sau pentru crime împotriva umanității, după mulți ani de la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial”.

Beneficiem de dorința unui membru al Curții, judecătorul Myjer, de a explicita substratul ideologic al opiniei sale concurente în acest caz. După ce remarcă faptul că un judecător nu ar trebui să își exprime gândurile personale cu privire la o hotărâre pe care a votat-o, dl Myjer s-a considerat dator, având în vedere caracterul excepțional al cazului, să pună în lumină punctele de vedere aflate în spatele exprimării juridice. Din perspectiva sa, „Procesul de la Nürnberg și procesele subsecvente, la nivel intern și internațional, ale naziștilor și ale complicilor lor, aveau să fie ultima „decizie judecătorească” de drept penal cu privire la ceea ce s-a întâmplat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. După aceea, toate statele puteau începe cu *tabula rasa*”.

Judecătorul Myjer susține că nu toate crimele comise în timpul războiului pot fi considerate crime de război, căci conține *motivele* care stau la baza săvârșirii anumitor infracțiuni. Invocând propria sa identitate națională, a adăugat că, „indiferent de actele pe care le-au comis grupurile de rezistență împotriva forțelor germane de ocupație sau împotriva naționalilor olandezi care colaboraseră cu acestea, ele au fost comise întotdeauna pentru o cauză dreaptă”. Iar dacă în Letonia forțele germane nu ar fi participat la crimele îngrozitoare față de evrei și romi, cum de altfel s-a întâmplat, „s-ar putea ca unii locuitori ai Letoniei să fi fost iertați pentru fapta de a considera legitimă colaborarea cu aceste forțe de ocupație”. Concluzia pe care judecătorul european nu o explicitează: locuitorii letoni nu puteau fi iertați să suporte represalii în urma colaborării.

Partis pris-ul ideologic al acestei expuneri de motive a fost pus în evidență de opinia dizidentă conjunctă a judecătorilor Fura-Sandström, David Thór Björgvinsson și Ziemele⁵⁹: „Se pretinde că această cauză este diferită, deoarece petentul a făcut parte din tabăra Puterilor Aliate, care au luptat împotriva naziștilor. Temeiul juridic al unei asemenea abordări este

⁵⁹ Citatele privind hotărârea Camerei secunde sunt preluate din *D. Olar, Cauza Kononov c. Letonia* (II), în *Noua Revistă de Drepturile Omului* nr. 3/2010, p. 83-133.

neclar. De ce ar trebui ca răspunderea penală să depindă de tabăra în care luptau cei vinovați de crime de război? Cu siguranță nu există nimic în Convenție care să limiteze aplicarea art. 7 doar la crimele naziste. Dimpotrivă, articolul este redactat în termeni generali și cu un scop precis, așa cum demonstrează pe larg lucrările pregătitoare. Este adevărat, Convenția include azi mult mai multe state decât la vremea redactării ei. Faptul că s-a produs această expansiune, înseamnă oare statele care au devenit mai recent parte la Convenție au drepturi și obligații diferite în temeiul art. 7? Sau, altfel spus, Convenția ar trebui oare să opereze cu standarde duble? Nu suntem de această părere. În cauza *Kolk și Kislyiy c. Estonia*⁶⁰, Curtea a statuat în mod clar că principiile de la Nürnberg au o validitate universală, în ciuda competenței limitate *ratione personae* a Tribunalului, la acea vreme.

(...) Faptul că instanța europeană atribuie sătenilor „orientări pro-naziste” nu îi poate priva, *per se*, de protecția acordată civililor potrivit dreptului internațional umanitar și, la fel, nici lipsa lor de simpatie, din motive istorice bine cunoscute, pentru Partizanii sovietici⁶¹. Dacă majoritatea a vrut să decidă că acești șase bărbați și cele trei femei nu sunt civili, ci combatanți, și că, în această calitate, erau direct implicați în activitățile militare (fie că se numesc colaborare sau în alt fel), ea ar fi trebuit, cel puțin, să examineze cele patru condiții prevăzute în art. 1 al Regulamentului de la Haga, care distinge între combatanți și non-comatanți.

(...) „Rămânem la părerea că, ținând seama de toate dezvoltările normative internaționale relevante de la acea vreme, fapta de a ucide membri ai populației civile dintr-o națiune ostilă, în absența oricărei necesități militare aparente, a fost o crimă de război, și că «esența crimei» era definită cu suficientă predictibilitate și accesibilitate de normele dreptului internațional”.

E de închipuit și miza verdictului și emoția ce urmat hotărârii CEDO din 24 iulie 2008. Letonia a contestat verdictul la Marea Cameră, care avea să judece cauza la 17 mai 2010. De această dată, CEDO a stabilit că, prin măsurile luate, Letonia nu a încălcat art. 7 alin. (1) din Convenție. După ce a notat că în 1944 legile și cutumele internaționale ale războiului erau suficiente, în sine, pentru a justifica răspunderea penală individuală, a concluzionat: „Curtea reține că în 1944 aceste legi erau reglementări detaliate de tip *lex specialis*, care fixau parametrii comportamentului penal în timp de război și care se adresau în primul rând forțelor armate și, mai ales, comandanților. Petentul era sergent în Armata Sovietică, repartizat în

⁶⁰ *Kolk și Kislyiy c. Estonia* (Decizie), nr. 23052/04 și 24018/04, ECHR 2006-I.

⁶¹ Un istoric renumit, Norman Davis, descrie în felul următor al Doilea Război Mondial în Țările Baltice: „Vesticilor le este greu să înțeleagă, mai puțin privită din Talin, Riga sau Vilnius, posibilitatea crescândă a unei înaintări naziste, percepute ca o binecuvântată eliberare de Eliberare. (...) În Statele Baltice, în Bielorusia și în Ucraina, ei erau ovaționați ca eliberatori. Soldații germani erau cinstiți de sătenii locului, care le ofereau tradiționala întâmpinare cu pâine și sare. (...) În (...) Europa, care era succesiv ocupată atât de sovietici, cât și de naziști, elementul opțiunii era în general absent. Ambele regimuri totalitare încercau să impună supunerea prin teroare absolută. Pentru cei mai mulți oameni obișnuiți, perspectiva de a sluji sovieticilor ridica aceleași dileme morale ca aceea de a sluji fasciștilor. Pentru patrioți și pentru democrați, singurul mod de a acționa principial era încercarea suicidală de a se opune, în același timp, atât lui Hitler, cât și lui Stalin” – *V.N. Davis, Europe: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1996, p. 1033. În ceea ce privește natura regimului sovietic, se poate invoca următorul fapt: „Într-o singură noapte – 14 iunie 1941 – peste 15.000 de persoane au fost deportate din Letonia în Gulag. Totalul pierderilor umane care a rezultat în urma deportărilor, a masacrelor și a disparițiilor misterioase din timpul primului an al ocupației sovietice a fost estimat la 35.000” – *V.R.J. Misiunas, R. Taagepera, The Baltic States: Years of dependence, 1940-1980*, University of California Press, Berkley, Los Angeles, 1983, p. 41.

regimentul de rezervă al Diviziei Letone: la acea vreme, el făcea parte dintr-o unitate de tip comando și se afla la comanda unui pluton ale cărui principale activități erau sabotajul și propaganda militară. Ținând seama de poziția lui, aceea de ofițer militar de comandă, Curtea consideră că era de așteptat, în mod rezonabil, ca el să manifeste o grijă specială cu privire la evaluarea riscurilor pe care le implica operațiunea din Mazie Bati. Având în vedere natura flagrant ilicită a relelor tratamente și a uciderii celor nouă săteni, în condițiile arătate ale operațiunii din 27 mai 1944, chiar și cea mai superficială reflecție i-ar fi indicat petentului că actele imputate riscau să fie contrare cel puțin legilor și cutumelor războiului, așa cum erau ele înțelese la acea vreme și, în special, că ele riscau să constituie crime de război pentru care, în calitate de comandant, îi putea fi angajată răspunderea penală individuală⁶².

VI. Concluzii

Elementele de jurisprudență a CEDO expuse mai sus demonstrează că instanța europeană nu face astăzi, la nivel de principiu, o distincție de substanță între problematica ridicată de regimurile naziste și cea care implică regimurile comuniste, doar că tratarea crimelor cauzate de cele două ideologii totalitare nu mai poate fi făcută așa cum s-a întâmplat imediat după al Doilea Război Mondial. Respectarea drepturilor și libertăților fundamentale în civilizația Consiliului Europei reprezintă o condiție pentru orice măsură menită să răspundă moștenirii unor regimuri criminale. Felul concret în care o țară sau alta întâmpină această moștenire este asigurată de marja de apreciere a statelor, iar de aici urmează și responsabilitatea lor.

În raport cu toată discuția anterioară, dezbateră din cadrul Uniunii Europene arată a fi cu mult mai ideologizată. În mod particular, Decizia-cadru 2008/913/JAI a Consiliului UE a fost marcată ideologic și, asemenea, refuzul Comisei Europene de a extinde prevederile acesteia asupra crimelor comuniste. Pare că astăzi Uniunea Europeană se comportă precum Organizația Națiunilor Unite acum 63 de ani. Cum s-a amintit deja, când a fost să adopte proiectul Convenției internaționale privind prevenirea și pedepsirea crimei de genocid, ONU s-a găsit în fața unei situații dificile, căci între grupurile protejate inițial apăreau și unele identificate prin criterii politice sau sociale. Convenția a fost salvată doar prin eliminarea acestor ultime criterii și păstrarea referințelor la etnicitate, rasă, naționalitate și religie. Era imposibil atunci să obții adoptarea unui instrument internațional care condamna clasicul și politicul cu sprijinul URSS și al țărilor comuniste, care le practicau. Iar Organizația Națiunilor Unite nu a fost și nu este una a democrațiilor, ci o formulă de a păstra pacea mondială și atâta justiție cât este posibilă.

Or, nu există niciun motiv ca Uniunea Europeană să poarte pe umeri responsabilități precum ONU, care nu a adoptat – de fapt, nu putea – un instrument menit să prevină și să sancționeze zecile de milioane de victime ale regimurilor comuniste. Desigur, lumea nu este astăzi ceea ce era în anul 1948 și cu atât mai puțin Uniunea Europeană nu este ONU. Însă perpetuarea de către Uniune a unor nedreptăți istorice, a unui dublu standard, nu va permite dezvoltarea aceluși sentiment de unitate și solidaritate de care UE are nevoie, pentru a răspunde solicitărilor deceniilor viitoare. Este contraproductiv ca astăzi opțiunile ei să fie determinate de optica și presiunile Federației Ruse – a se vedea, cu valoare simbolică, recen-

⁶² Citat din *D. Olar, Cauza Kononov c. Letonia (IV), infra p. 97.*

tul scandal al expoziției „Adevăr și memorie”⁶³ – precum lumea sub amenințarea URSS la jumătatea secolului trecut.

Contrar principiilor Uniunii Europene este susținerea acțiunilor antisemitizatoare și lăsarea impresiei că antisemitizatorii acționează în numele UE. Adăugăm un exemplu al acestui tip de manifestare, al lui Didier E. Bertin. După inițiativa fostelor țări comuniste de sancționare a negării crimelor comuniste la nivel european și ca purtător de cuvânt a organizației „Society for the Promotion of the European Human Rights Model”, dl Bertin invita la anularea subsidiilor europene față de țările care pun crimele comuniste alături de cele naziste. O făcea „în numele identității europene”, folosind un limbaj paternalist: „Ar fi mai înțelept pentru guvernele acestor țări [care se ocupă de problema echivalenței morale dintre nazism și comunism] să asigure creșterea economică și bunăstarea cetățenilor lor ce trăiesc în adâncă sărăcie datorită proastei gestiuni economice și crescândeii inechități sociale”⁶⁴.

Astfel de manifestări rănesc relațiile dintre comunități. Cum puține situații dau un sentiment de autentică solidaritate între oameni, precum împărtășirea suferințelor, la fel, nimic nu e mai contraproductiv decât să negi nevoia de dreptate a victimelor unor acte criminale. Recunoașterea reciprocă a suferinței apropie comunitățile, relativizarea acesteia înstrăinează. Conștientizarea naturii comune moral a nazismului și comunismului la nivel european este o politică cu doi câștigători.

În textul lui Didier E. Bertin invocat anterior apare o remarcă cu o relevanță aparte. Chiar la sfârșitul articolului, el exprimă următoarea preocupare: „În plus, avem motive raționale să ne temem asupra riscului de natură legală de a călători în Lituania, Letonia, Bulgaria, Ungaria, România și Republica Cehă. Acest risc legal include plângeri împotriva unor cetățeni europeni care nu au obișnuința de a-și restrânge libertatea de exprimare și care nu împărtășesc perspectiva acestor țări privind echivalența dintre Holocaust și crimele regimurilor comuniste ori magnitudinea crimelor comuniste”⁶⁵.

Temerea este rațională pentru oricine ține să nege sau să trivializeze crimele comuniste și circulă în țările care condamnă acest tip de negaționism. Se pune însă întrebarea: să fie oare firească arestarea dlor Dovid Katz și Didier E. Bertin pentru că au opiniile pe care le au?

Cineva ar putea să invoce ca argument, în oglindă, lunga listă de „cetățeni europeni care nu au obișnuința de a-și restrânge libertatea de exprimare” și care, negând Holocaustul, au ajuns în spatele gratiilor. Doar că recunoașterea echivalenței morale dintre nazism și comunism nu implică penalizarea negării ori trivializării celor două tipuri de crime, ci doar tratarea lor în același fel. Pentru a atinge acest standard, există o altă cale decât cea actuală: dezincriminarea tuturor negaționismelor, oricare ar fi natura lor. În locul unei presiuni a victimelor pentru pedepsirea negaționismului, ne putem imagina una răsturnată, pentru o mai mare libertate de exprimare. Este și cel mai firesc, căci oamenii care au fost vânați de naziști și comuniști nu au suferit de prea multă libertate de exprimare, ci de prea puțină.

⁶³ La inițiativa a trei europarlamentari polonezi și a *Independent Media Foundation*, pe 14 aprilie 2011, la Parlamentul European, a fost deschisă expoziția „Adevăr și memorie” pentru a comemora un an de la accidentul aviatic de la Smolensk când și-au pierdut viața președintele Poloniei și însoțitorii săi. La hotărârea chestorilor, textul cu explicații și comentarii de sub fiecare fotografie a fost acoperit cu o bandă roșie, pentru a nu „leza solemnitatea și demnitatea comemorării”.

⁶⁴ Text postat pe 25 ianuarie 2011 (<http://www.didier-bertin.org/rubrique.eu-s-eastern-members-democracy,1212421.html>).

⁶⁵ Ibidem.